

inderdaad mensen zijn, dat zelfs als ze inconsequent zijn, ze toch altijd nog rationeel, fotografisch en consequent inconsequent zijn. Zelfs onze nozems worden nog voor ons geknipt in de Alma-Tadema-zigeuner-of-zwerver-stijl. Maar in deze opvatting van de individuele mens zit niets, maar dan ook niets, dat ik in verband kan brengen met mijn eigen subjectieve ervaring van mezelf als levend wezen. Wat zijn wij – u, lezer en ik? Wezens die zijn ingekapseld in hechte, onaantastbare omhulsels? Veeleer zijn we op ieder gegeven ogenblik een stroom van mentale beelden die uit ons vloeien en zich op de buitenwereld hechten, soms daarmee overeenstemmend, soms in flagrante tegenspraak ermee. Wij allemaal zijn tegelijk stemmen, gedachten, woorden, half geformuleerde woorden, echo's, herinneringen en impulsen. Van ogenblik tot ogenblik veranderen we van instelling. We zien onze vrienden recht in de ogen, maar negen-tiende van ons is ergens anders; hier en tegelijk niet hier, met één oor luisterend, dagdromend, met één oog waarnemend, voortdurend wisselend van stemming en persoonlijkheid in een eindeloze, steeds vervloeiende stroom. Ik herken mezelf niet, en evenmin mijn medemens, in die afgeronde, nauwomlijnde stropoppen waar de 'karakterisering' ons in wil doen geloven. Onze benadering is louter naturalistisch, maar we zijn ons niet bewust van ons eigen naturalisme, omdat we ergens halverwege in dit proces onszelf hebben weten wijs te maken dat naturalisme alleen een kwestie van visueel waarneembare stijl is.

We zijn ons bewust, dat heel lang geleden – aan het begin van deze eeuw – (de visuele kant van het toneel was en is nu eenmaal het gemakkelijkst te beïnvloeden door de ommekeer in de schilderkunst) Gordon Craig, Appia en anderen het naturalistisch decor hadden aangevallen – belichting, een paar treden en schaduw in de plaats hadden gesteld van geschilderde bomen en transen. Tegenwoordig wordt zelfs een naturalistisch stuk gespeeld in summere zetsstukken en dit brengt ons, ten onrechte, ertoe te geloven dat het probleem van het naturalisme is opgelost. Naar mijn mening is het zelfs nog helemaal niet aangepakt.

Of we nu het woord 'naturalisme' willen gebruiken of er liever een ander woord voor in de plaats zetten, dit is in wezen het negentiende-eeuwse element in de toneelschrijfkunst, de mise-en-scène en het acteren dat nog altijd onveranderd is gebleven. Ongetwijfeld heeft

Voor mij is datgene
wat burgerlijk was
en nòg burgerlijk is
aan ons toneel,
de manier waarop
het mensen benadert.
Wij denken ons
de mens nog altijd in
naturalistische termen.

zich, te beginnen met Ionesco, een zekere doorbraak naar een vrijere vormgeving afgetekend, een opengooien van het toneel naar vele kanten. Maar heeft het toneel tegenover het materiaal waarmee het in wezen moet werken, d.w.z. het menselijke, het emotionele materiaal, een dieptebenadering gevonden die even ver onder de oppervlakkige verschijningsvormen graaft als de schilderkunst? De ongekende massale toeloop bij de onlangs gehouden Picasso-tentoonstelling is een fascinerende aanwijzing, dat voor het grote publiek in al zijn geledingen datgene wat eens abstract was, nu concreet is geworden: de meeste geheide reactionairen waren er niet weg te slaan, ze hadden ineens de zin ervan ontdekt...

'We moeten geloven in een vernieuwing van het levensgevoel door het toneel... En als we spreken over het leven, dient begrepen te worden, dat we niet bedoelen het leven zoals dat zich manifesteert in de oppervlaktelaag van feitelijkheden maar die fragiele, fluctuerende kern die onbereikbaar is voor vormen.'
Artaud

Waar komt op het ogenblik onze preoccupatie met improvisatie vandaan? In het anti-toneel zoekt de anti-acteur, die anti-schrijver, anti-regie en anti-publiek is, het in de improvisatie – en wat hoopt hij te bereiken? De anti-filmregisseur improviseert zijn film – en wat hoopt hij te bereiken? Is dit alleen maar een vorm van neo-surrealisme, een cultus van het irrationele? Ik geloof van niet. Ik geloof dat de roes van het surrealisme aanvankelijk hieruit voortkwam, dat het de nog negentiende-eeuws ingestelde mens liet zien dat er zich nog wel iets anders afspeelde onder en buiten zijn keurig afgeperkte waarnemingswereldje. Tegenwoordig is het nog iets meer dan dat. In de eerste plaats hebben alle vormen van orde ons in de steek gelaten. Het hele bouwwerk, opgetrokken in negenhonderd jaar, wordt in feite ondermijnd door twijfel.

Instinctief verlangen we naar orde, maar alle vormen van orde die we kennen of gekend hebben lijken nu waardeloos. We zijn ons bewust van de enorme, onstuitbare kracht waarmee de rondtollende emotionele heksenketel waarin wij ons bestaan hebben, voortdaverend met flitsende vaart en tuimelende beelden – en dan lijkt orde en ordening – of het nu de opbouw van intrige of de precisering van karakter of van politieke panaceeën is – erbarmelijk ontoereikend, zoiets als padvindingsleuzen te midden van oorlogsgeweld. We aanvaarden lawaai, ritme, seksuele climaxen, sensatieprikkelers, alcohol, narcotica, snelheid, gevaar, geweld als feiten, als bestaans-elementen – we voelen geen behoefte deze dingen in twijfel te trekken omdat ze zo rechtlijnig en eenvoudig zijn, dat ze niet geanalyseerd kunnen worden. Ze bestaan zonder meer, als elektronen van het menselijk leven, buiten enig systeem, buiten elke orde; als we met iemand naar bed gaan stappen we uit onze eeuw, uit onze klasse, uit ons milieu, uit onze persoonlijke denkbeelden en gezichtspunten; als kunstenaars klampen we ons vast aan deze ervaring omdat, als onze naakte lichamen elkaar omarmen, ze helemaal zijn losgekomen uit de tijd – en toch helemaal in het nú opgaan.

Een scenario – of een toneelstuk – is een landkaart, waarbij je van het ene vaste punt naar het volgende toewerkt. In een conventionele film moet elke opname, elke beweging van de acteur functioneel zijn, in dienst staan van dit uitgestippelde plan. Zo kun je het ontastbare, het ondefinieerbare niet op de film vastleggen – als schrijver maak je gebruik van de tastbare wereld om je visie op veel dieper gaande dingen weer te geven – als toneelspeler voel je